NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken, zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook.
2 COR. IV: 13.

OVER DE TYPEN DES OUDEN TESTAMENTS.

MET BETREKKING TOT DE VERWERPING DERZELVE DOOR DEN HOOGLEERAAR MUNTINGHE IN ZIJNE GESCHIEDENIS DER MENSCHHEID NAAR DEN BIJBEL.

De Hoogl. H. Muntinghe zegt in zijne *Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel* (Dl. IV. bl. 290.) van de leer der Typen, ter gelegenheid der Mozaïsche Wetgeving: »Niemand verwachte, dat ik mij hier begeven zal in de kunstig aangelegde, doch thans (Gode zij dank voor deze zijne voorzorg voor de geopenbaarde godsdienst!) verwoeste doolhoven der zoogenaamde *voorbeeldige Godgeleerdheid*, waarin wij het vernuft van zulke groote mannen, als *Coccejus*, *Vitringa* en anderen waren, nog heden bewonderen; dan die zoo lijnrecht aanloopt tegen de meer redelijke denkbeelden van uitlegkunde, en tegen de inzichten, welke men hoe langs hoe klaarder ontvangen heeft in den trapswijzen voortgang der Goddelijke Openbaring, dat men niet lichtelijk eenen Uitlegger of Godgeleerde van eenigen smaak vinden zal, die daarin meer behagen schept." En hij tracht de leer der Typen te ontzenuwen: 1°. door eene andere uitlegging te geven aan de plaatsen des N. T. die van de *Typen* spreken (*); en 2°. door eenige tegenwerpingen tegen het aannemen derzelve (†).

Dat de kundige Schrijver zich niet in *doolhoven van geleerdheid* verdiept, noch zijnen lezer daar in geleid heeft, verdient voorzeker erkentenis en dank. Maar of de Hoogleeraar, met die doolhoven, niet tevens *de veelvoudige wijsheid Gods* (§), die *veel malen en op velerlei wijzen tot de Vaderen gesproken heeft* (*) voorbijgezien en miskend hebbe; of hij niet, bezorgd voor de belangen der geopenbaarde godsdienst, de hooge en dierbare beduidenis van een gewichtig gedeelte derzelve (het O. V.) aan die bezorgdheid heeft prijs gegeven, en alzoo (voorzeker tegen zijne bedoeling) dezulken, die de kostelijkste waarheden des geloofs, en den gekruisten Christus als het aanbiddelijk middenpunt daarvan, voor eene oppervlakkige zedeleer verloochenen, krachtig in de hand hebbe gewerkt, is eene andere vraag, die wij zullen trachten te beantwoorden door het beproeven en toetsen zijner gronden en bezwaren tegen de leer der Typen, aan Gods onfeilbaar en éénig waarachtig getuigenis.

I. De Apostel (dien wij niet aarzelen PAULUS te noemen) geeft in den Brief aan de Hebreën zulke duidelijke en onwedersprekelijke getuigenissen aan de leer der Typen, dat een der nieuwere Duitsche Godgeleerden, den Messiaanschen zin eener daarin aangehaalde profetie ontkennende, verlegen uitroept: »Uit eenen brief die alles uit het O. T. op alles in het N. betrekkelijk maakt, laat zich volstrekt niets bewijzen!" — Deze verlegenheid mag ons niet verwonderen. Hij die de leer van O. en N. Verbond van één scheidt, kan zich voorzeker noch op het voorbeeld van den Mond der Waarheid beroepen, die betuigt, *dat Hij niet gekomen is om de Wet of de Profeten te ontbinden*, *maar om die te vervullen* (†), en die tot de verblinde en hardnekkige Joden zeide: *Indien gij Mozes geloofdet, zoo zoudt gij mij gelooven, want hij heeft van mij geschreven* (§); noch op het gezag van Paulus, die in het openbaar verklaarde, *dat hij niets zeide buiten hetgene de Profeten en Mozes gesproken hebben dat geschieden zoude*, *dat de Christus*

(*) Eerste Uitgave. Dl. IV. bl. 298, 299.
(†) Aanteek. bl. 142, 143.
(§) Eph. III. v. 10.

(*) Hebr. I. v. 1.
(†) Matth. V. v. 17.
(§) Joann. V. v. 46. Verg. vooral Luc. XXIV. v. 44, 45.

lijden moeste, en dat Hij de eerſte uit de opſtanding der dooden zijnde, een licht zoude verkondigen zijnen volke en den heidenen. En PETRUS zegt tot de verſtrooide geloovigen (1Br. I. v. 10.): dat van de zaligheid *in het bloed van Christus, ondervraagd en onderzocht hebben de Profeten die geprofeteerd hebben van de genade aan u geſchied, onderzoekende op welken of hoedanigen tijd de Geest van Christus die in hen was, beduidde en te voren getuigde het lijden dat op Christus komen zoude, en de heerlijkheid daarna volgende.*

Is dus Christus in Zijn hooge Godheid, aanbiddelijken perſoon, en ſchuldverzoenend bloed en lijden het eenige ware middenpunt, het lichaam, de wezenlijkheid van de geheele oude huishouding, die eene *ſchaduwe der toekomende dingen* (*) was, geheel verkeerdelijk verklaart dan de Profesſor in de plaats waar dit gezegd wordt, CHRISTUS door de *Christelijke leer* (d. i. volgens hem, bl. 291. die van de *gelukzaligheid des menschdoms door eene zedelijke verbetering*). Verkeerdelijk haalt hij tot ontzenuwing der Typen Hebr. X. v. 1 aan, waar gezegd wordt, *dat de wet wel eene ſchaduw der toekomende goederen, maar niet het beeld zelve der zaken had;* want eenige verzen vroeger had de Apostel gezegd: *Zoo was het dan noodzakelijk, dat de voorbeeldingen der dingen die in de hemelen zijn, door deze* [bloedſtortingen] (der offeranden namelijk) *gereinigd wierden; maar de hemelſche dingen zelve door beter offeranden dan deze; want Christus is niet ingegaan in het heiligdom dat met handen gemaakt is, hetwelk is een tegenbeeld* (ANTITYPON) *des waren, maar in den hemel zelven, om nu te verſchijnen voor het aangezichte Gods voor ons.* Verkeerdelijk bezigt de Profesſor tot wegredenering der Typen nog twee andere plaatſen: Hebr. V. v. 12, en Col. II. v. 8, 20, in welke de oude Mozaïſche verordeningen als de *eerſte beginſelen* der openbaring van Christus genoemd worden; want indien de *beginſelen* niet iets gansch ſtelligs en wezenlijks bevatten, hoe zal men dan de voleindiging zelve meer tegen de aanvallen van het gruwzaamſte Ongeloof kunnen in beſcherming nemen? —

Wij verklaren dus geenszins in te zien, waarom het aannemen van zulke ſtellige en ondubbelzinnige verklaringen van den Mond der waarheid, en de heilige mannen, die door Zijnen Geest in alle waarheid geleid werden, iets tegen den ſmaak van eenig' Uitlegger of Godgeleerde van den tegenwoordigen tijd zoude bewijzen. Ons dunkt veeleer, dat het verwerpen derzelve van den geestelijken ſmaak desgenen die hierin geene zwarigheid ſtelt, een ongunſtig vermoeden mag verwekken, vooral daar de bezwaren die er tegen worden ingebracht, niet meer gegrond zijn, dan de verklaring der uitdrukkelijke plaatſen des N. T. die de leer der Typen bevestigen of bewijzen. Laten wij nog kortelijk onderzoeken, wat men van de bezwaren van den Schrijver tegen deze leer te houden hebbe.

II. De Hoogl. zegt van het gevoelen »dat de geheele Geloofsleer des N. V. in de boeken des O. T. zoude gevonden worden," en »dat de geloovigen des O. V. ook zelve meer of min duidelijk begrepen zouden hebben, wat er onder de ſchors der voorbeelden verborgen ware," *dat men in zulken zin de aanwezendheid der Voolbeelden geheel ontkennen moet, indien men der waarheid en der eere van de H. S. de verſchuldigde hulde bewijzen wil: immers dus zouden zulke voorbeelden geheel inloopen tegen de goddelijke wijsheid, die het onderwijs der menſchen trapsgewijze heeft ingericht: daar anders de menſchen onder het O. V. bijna zooveel zouden geweten hebben als wij Christenen.* Dl. IV. Aanteek. bl. 142.

Een zonderling bezwaar! Even als of er in de Typen zelve, in hare verordening, inrichting, voorſtelling en verklaring niet eene kennelijke en heerlijke ontwikkeling ware op te merken! Doch al ware het zoo, dat het onderſcheid des geloovigen in den ouden dag van dien die onder de nieuwe bedeeling leeft, bleke ongelijk minder te zijn geweest, dan men zich gewoonlijk voorſtelt, zal daardoor de wijsheid Gods worden te kort gedaan, die uitdrukkelijk getuigt: *dat er geen andere naam onder den hemel is die onder de menſchen gegeven is, door welken wij moeten zalig worden, dan de naam* JEZUS (*), *gelijk Hij geſproken heeft door den mond Zijner heilige Profeten die van den beginne der wereld geweest zijn* (†)? — Heeft niet Abraham verlangd den dag van Christus te zien? Heeft niet Moſes Zijne ſmaadheid lief gehad? Heeft niet David Hem zijnen Heer genoemd? Stelt niet Paulus het zaligmakend geloove van den Aartsvader ten voorbeelde der Christenen (Rom. IV.) en Jacobus de vruchten deszelven (Jac. II.) almede den geloovigen der nieuwe huishouding ter navolging voor? Waarom dan een ſcheidsmuur tusſchen de geloovigen vóór en na de verſchijning des Heeren in het vleesch, opgericht, dien noch Hij, noch Zijne Apostelen gekend noch erkend hebben; waarom aan het O. T. te kort gedaan, als of men daardoor de eere van het Nieuwe des te beter zou kunnen verdedigen?

Of ſtelt men (dus vervolgt de Hoogl. Aanteek. bl. 142.) *dat de zin der voorbeelden onder het O. V. onbekend was, maar nu eerst is ontdekt geworden, dan is het zeer donker, voor wien zij eenige nuttigheid hebben.* — Voorwaar zoo donker niet, als men bedenkt aan wien de Apostel des Heeren ſchreef: *Blijf gij in hetgene gij geleerd hebt, en daarvan u verzekering gedaan is, wetende van wien gij het geleerd hebt, en dat gij van kinds af de heilige Schrif-*

(*) Col. II. v. 17. Het is niet de vertaling dezer plaats, die door den Schr. wel geſtaafd wordt, maar hare verklaring die wij tegen ſpreken. Verg. vooral Openb. XIX. v. 10. Wel te recht zegt dan een inzichtsvolle Schrijver (overeenkomſtig met de vertaling van den Hoogl. zelven: *eene ſchaduwe en het lichaam van Christus*) aldus: »De belofte des Mesſias was de ziel en het licht verbreidend beginſel van geheel de Ceremoniewet, die dan ook met de komst van den Christus in eigen perſoon, in tegenoverſtelling van de eeuwige en onveranderlijke Zedewet van Moſes, moest vervallen en afgeſchaft werd. Waarom ook anders zoude God zelve met zoo veel zorg tot in de minſte bijzonderheden alle die plechtigheden der uitwendige dienst in Zijn woord bepaald en verordineerd hebben, indien geen hoogere en heerlijker geheimenisſen door dezelve beteekend worden? Moſes zelve leert het ons even duidelijk als in de latere bedeeling Paulus; de Tabernakel en al hetgene daartoe behoorde was eene afbeelding van hoogere hemelſche dingen: *Zie toe, dat gij het maakt naar het voorbeeld hetwelk u op den berg getoond is,* zegt de Heere tot zijnen dienstknecht Moſes, *als hij den Tabernakel volmaken zoude* (Hebr. VIII. v. 5. Exod. XXV. v. 40)."

(*) Hand. IV. v. 12.
(†) Luc. I. v. 67.

ten geweten hebt, die u wijs kunnen maken tot zaligheid door het geloove hetwelk in C. J. is. Alle de Schrift is van God ingegeven en is nuttig tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de rechtvaardigheid is, opdat de mensche Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust. Is het niet tot Timotheus, eenen Leeraar der Christelijke waarheid, dat Paulus deze woorden richtte? Zijn niet alle deze dingen geschreven *ons tot voorbeelden* (*), ja tot *waarschouwing van ons, op dewelke de einden der eeuwen gekomen zijn* (†)?

Wij stellen dus noch het één noch het andere uitsluitend, maar beide; in dien zin, dat God, allereerst tot zijne eigen eere en openbaarmaking zijner veelvoudige wijsheid en heerlijkheid (al ware 't dan slechts geweest voor hooger en reiner geesten dan de kortzichtige stofbewoners (§),) den ganschen raad Zijns welbehagens, schoon bedekt en verborgen, in de schaduwen en beelden der aloude huishouding heeft ten toon gespreid; — dat Hij, ten tweede, tot heil van de geloovige zielen der Oudvaderen, hun stuksgewijze en meer en meer, door Zijnen H. Geest van dien hoogen zin en beduidenis der aloude beeldspraak des Heiligdoms zooveel heeft bekend gemaakt en doen inzien, als naar Zijn aanbiddelijk welbehagen tot hunne verlossing en heiligmaking noodzakelijk of bevorderlijk was: — en eindelijk, dat het ook ons vrijstaat en vergund is, niet alleen, maar plichtelijk en heilzaam ter eere Gods en onze zaligheid, den onnaspeurlijken rijkdom van verborgenheden en dierbare waarheden na te gaan en met een geloovig oog te beschouwen, welke God de Heere ons in de Voorbeelden en Voorstellingen der vroeger bedeeling bekend maakt en vertoont. Hij zelf geve ons door Zijnen H. Geest daartoe een eenvoudig oog en een geopend hart; opdat wij Zijne eer alleen bedoelen, en in den Geest der Profetie het getuigenis van Hem vinden, die de ALPHA en de OMEGA van alle wegen Gods is; naar de openbaring der verborgenheid die van de tijden der eeuwen verzwegen is geweest, maar nu geopenbaard is, en *door de Profetische Schriften*, naar het bevel des eeuwigen Gods tot gehoorzaamheid des geloofs onder alle heidenen gepredikt; den welken zij eer en heerlijkheid en kracht tot in alle eeuwigheid, Amen!

Bijlage.

AUGUSTINUS OVER DEN PROFETISCHEN ZIN DES O. T.

»Zoowel de heilige godspraken die aan Abraham, Izaak en Jakob geschied zijn, als al de verdere voorspellingen ten tijde der Koningen en later, hebben deels betrekking op het vleeschelijk en natuurlijk nageslacht van Abraham, deels op dat zaad van den Aartsvader, in hetwelk alle geslachten der aarde gezegend worden als mede-erfgenamen van Christus door het Nieuw Verbond, tot het bezit van het Koningrijk der hemelen en des eeuwigen levens. Zij zien dus gedeeltelijk op de dienstmaagd die tot dienstbaarheid baart, dat is het aardsche Jeruzalem dat dienstbaar is met hare kinderen; gedeeltelijk op de vrije Godsstad, dat is het ware en eeuwige Jeruzalem in de hemelen, welker kinderen in dit leven op aarde in vreemdelingschap verkeeren; en menig woord ziet op beiden, eigenlijk op de dienstmaagd, figuurlijk op de vrije.

De H. Geschiedschrijver toch, of liever door hem de Geest Gods, verhaalt in de lotgevallen van Israël niet alleen het voorledene, maar voorspelt ook het toekomstige: namelijk hetgene op het Rijk Gods betrekking heeft; want ook van menschen die er geene onderdanen van zijn, wordt slechts daarom gesproken, opdat hetzelve door vergelijking en tegenstelling openbaar en kennelijk worde. Het is waar, dat niet alles wat als gebeurd verhaald wordt, iets kan gerekend worden te beteekenen; maar om hetgene dat iets beteekent, wordt ook datgene wat geen beduidenis heeft, er bijgevoegd. Want alleen door de ploegschaar wordt de grond bewerkt; maar zal dit kunnen gebeuren, zoo zijn ook de overige deelen van den ploeg noodzakelijk; en alleen de snaren eener luit geven den toonklank; doch opdat zij den toon mogen geven, zijn er ook andere werktuigen noodig, die niet van den speler worden aangeslagen, maar waaraan datgene, wat den toon geeft, vastgehecht is. Even zoo worden in Israëls profetische geschiedenis dingen verhaald, die niets voorbeduiden, maar waar datgeen, hetwelk die beteekenis heeft, aan kleeft en als het ware vastgehecht wordt.

Wij onderzoeken deze goddelijke verborgenheden naar ons vermogen, de één juister dan de andere, maar geloovig vasthoudende, dat dit alles niet zonder kennelijke voorafschaduwing der toekomst is beschreven geworden, en op Christus en zijne Kerk moet betrokken worden; wiens verkondiging al van den aanvang af des menschdoms geschiedde, en thans voor onze oogen blijkbaar vervuld is.”

GELD.

Er zijn sommige gevoelens, denkbeelden, begrippen, wier uitdrukking zoo algemeen is, dat men ze bijna onder de spreekwoorden zou kunnen rekenen: het gemeen ten minste beschouwt ze als axioma's, en denkt daarom over derzelver wezenlijkheid of ongegrondheid naauwelijks meer na. Wanneer deze begrippen juist en waar zijn, en op hooger dan het voorbijgaande gezag der openbare meening steunen, zoo verdienen zij den naam van beginselen, en mogen aanspraak maken op algemeene eerbiediging, verdediging en bescherming; doch in het tegengestelde geval zijn zij des te gevaarlijker, als zij meer verbreid worden, en de aanwijzing hunner valschheid is plichtelijk en noodig.

Onder deze laatsten schijnt ons toe eene voorname plaats te beslaan de achting van het algemeen voor geld.

»Door geld (zegt men) geschiedt alles. Geld is de beweegkracht der gansche maatschappij. Geld opent alle deuren. Niets nuttigs of heilzaams kan tot stand komen dan door geld. Wie geld heeft vermag alle dingen.” Dit gevoelen komt ons al zeer ongegrond, schadelijk en gevaarlijk voor, want het berust in eene zeer ondergeschikte oor-

(*) 1 Cor. X. v. 6. (τυποι.)
(†) Ibid. v. 11.
(§) 1 Petr. I. v. 12.

zaak; het miskent de hoogere beweegkracht die vaste beginſelen kunnen hebben, en wordt licht een lokaas tot die veelvuldige misdaden, welke de heerſchende geldzucht doet ontſtaan. Er geſchiedt veel minder groots, althans veel minder goeds door geld, dan men gewoonlijk denkt. Geene van de groote gebeurteniſsen der wereld is hoofdzakelijk door geld totſtand gebracht; en zoo het waar is, dat onze materialistiſcheEeuw vooral door geld beheerscht wordt,dan bewijst dit alleen, dat zij die hoogere beweegkrachten, welke in vroegere tijden werkten, niet kent. Doch dit zelfs is geenszins waarachtig. Een levenloos vrijheidsſpook, droombeelden van geluk en beſchaving, van verlichting, gelijkheid en overvloed, bewegen de maatſchappij. Noch de geest van de groote helden en machthebbers der oude tijden, noch die der Hervormers,noch die van de vrijheidsdrijvers der tegenwoordige dagen, werden hoofdzakelijk door geld beſtuurd. Integendeel, zij offerden dikwijls zeer veel ſchatten op aan de verwezenlijking hunner ontwerpen. En is het al waar, dat Koning Philippus van Macedonië roemde in zijn goud den ſleutel tot alle 's vijands vestingen te bezitten, het is niet minder waarachtig, dat zijn naamgenoot in Spanje met al de ſchatten der nieuwe wereld ons kleine Nederland niet kon heroveren.

Het is dus althans niet het bezit, maar alleen het verſtandig gebruik van geld, dat iets belangrijks kan helpen tot ſtand brengen; en bij zulk een gebruik is het nog altoos een zeer bijkomſtige oorzaak van het welgelukken van ondernemingen; nooit eene beweegkracht, altoos ſlechts een middel; en dán ſlechts een algemeen werkend middel, wanneer men op gierige gemoederen en zwijgende gewetens rekenen kan.

Zeker is het, dat men meer kwaads onfeilbaar door geld kan bewerken, dan goeds. De Christen verlangt ſlechts een voldoend levensonderhoud naar zijnen ſtand, en doet verder daarin, wat zijne hand vindt om te doen; hij die enkel om geld werkt, vraagt meest naar den prijs, dien hij met zijn bedrijf zich verſchaffen kan; en het is hem onverſchillig of hij goed dan kwaad uitwerke. Als Christen werkende, zal men door verdubbeling van loon niets meer doen dan hetgeen daarbuiten reeds het geweten voorſchrijft; zonder dat beginſel, offert men aan die verdubbeling zijn laatſte gemoedsbezwaar op.

Doch welke is de reden, dat toch, *of* zooveel door middel van het geld wordt uitgewerkt, *of* zulk een groot vermogen aan hetzelve wordt toegeſchreven? Het is de dorst naar geluk, die aller menſchen boezems bewoont; een dorst, die alleen recht te lesſchen is door het water des levens, dat *om niet* wordt geſchonken. Doch de mensch, die deze gave niet als behoeftig in zich zelven wil ontfangen, zoekt lesſching in waterlooze bakken van eigen vinding. Hij weet, dat men zich velerlei genot door geld kan verſchaffen, en meent het geluk dat hij mist in zulk genot te zullen vinden. Vergeefs! Elk genot maakt nieuwe ledigheid in zijn hart; elk muntſtuk dat hij ontvangt toont hem de ongenoegzaamheid van het geld. Nog bedriegt hij zich. Hij meent, dat, zoo hij meerder had, die ongenoegzaamheid zou verdwijnen. IJdele inbeelding! Hoe meer ſchatten hij verzamelt, hoe ſlechter hij die gebruikt, hoe ſterker zijn geweten wroegt, hoe verder hij zich van het geluk, waarnaar hij hongert, zal verwijderen. Het zal hem eindelijk nog maar zooveel bezigheids kunnen verſchaffen, dat hij zijnen levenstijd in gedurige verſtrooiïng doorbeuzele, om op zijn ſterfbed geenen anderen troost te hebben, dan dien de onrechtvaardige Mammon ſchenkt, dat is, de vreeſelijke woorden van den Apostel: *Welaan nu gij rijken, weent en huilt over uwe ellendigheden, die over u komen. Uw rijkdom is verrot en uwe kleederen zijn van de motten gegeten geworden: uw goud en uw zilver is verroest, en hun roest zal u zijn tot een getuigenisſe, en zal uw vleesch als een vuur verteeren!*

Alzoo is het met dien, die zich zelven ſchatten vergadert en niet rijk is in Gode.

GEDACHTEN EN SPREUKEN.

Eenheid in rijkdom van verſcheidenheid zijn in de Schepping, in de Voorzienigheid, in den Bijbel, in het Koninkrijk van Christus, de onveranderlijke kenmerken der *menigvuldige wijsheid* van den *alleen-wijzen* God.

Beſtendigheid en ontwikkeling gaan zamen. Men wachte zich *deze* in de veranderlijkheid van menſchelijke leeringen te zoeken; men onderſcheide *gene* van eene levenlooze onbewegelijkheid in den uitwendigen vorm.

De droefheid naar God is als het branden van den braambosch, waarin de HEER tegenwoordig was: zij ontgloeit het hart, maar verteert het niet.

Staat en Kerk zijn Moſes en Aaron. — Moſes had eene zware ſpraak, eene zware tong, zware handen, en een nog zwaarder ſtaf, waarvoor hij zelve eenmaal verſchrikte, en waarmede hij zich bezondigde in de woestijne. Maar op Aarons borstlap rustte het Licht en Recht (Urim en Thummim) van den Staat.

HAMANN.

Wij kennen God niet dan door Jezus Christus; wij kennen ons zelve niet, dan door Jezus Christus.

PASCAL.

Philoſophie zonder geſchiedenis — een gril.

HAMANN.

De H. S. is een Oceaan. Een lam kan er zich in baden wanneer het aan den kant blijft; een olifant zinkt weg wanneer hij de diepte wil peilen.

DE RABBIJNEN.

Door de wedergeboorte ontvangen, door de vernieuwing betoonen wij het geloof.

SPENER.

Men kan zich van de waarheid zelve een afgod maken; want de waarheid zonder de liefde, is God niet, maar alleen een beeld. En men mag geen beeld eeren of aanbidden.

PASCAL.

Vorst en Gemeente van Nederlandt plaghten in liefde verknocht te zijn, en onder hen niet dan deze eenighe ſtrijdt, oft hij haar met heusheit, oft zij hem met trouw bet (meer) verplichten zouden.

WILLEM I. (bij Hooft.)

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.